

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 7, Sayı: 2, 2023, ss. 193-207/ Volume: 7, Issue: 2, 2023, pp. 193-207

Journal homepage: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/apjir>

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

MEKKÎ B. EBÎ TÂLİB'İN NESİH KONUSUNA YAKLAŞIMI: "EL-HİDÂYE" ÖRNEĞİ

Fatih ÇARDAK

Dr., T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an Kursu Öğreticisi, Karabük
PhD. T.R. Presidency of Religious Affairs, Quran Course Instructor, Karabük/Turkey

fatihcardak-74@hotmail.com

orcid.org/0000-0002-8570-9443

ror.org/007x4cq57

Öz

Nesih konusu, geçmişten günümüze kadar hakkında farklı görüşlerin ortaya atıldığı ve ihtilafların meydana geldiği bir konudur. Kur'an'da neshi kabul edenler olduğu kadar, karşı görüş beyan edenler de olmuştur. Bu makalede, hicri IV. asırda yaşamış olan ve ağırlıklı olarak kırâat ve tefsir âlimi olarak bilinmekle birlikte diğer İslâmî ilimlerde de rüşuh sahibi olan Mekkî b. Ebî Tâlib'in nesih anlayışı incelenmiş ve bu konudaki değerlendirmelerine temas edilmiştir. Neshe dair ortaya atılan tanımlar ışığında özellikle el-Hidâye isimli eserinden istifade edilerek ve bu eserde yer verdiği görüşlerden yola çıkılarak neshe yaklaşımı ve kullanımı tespiti çalışılmıştır. Çalışma esnasında Kur'an'da bazı âyetlerin âyeti veyahut sünneti nesh ettiğine dair örnekler görülmüş ve âyetler arasında da karşılaştırma yapılarak muhtemel anlamlara yer verilmiştir. Çalışmanın amacı, Mekkî'nin nesih konusuna yaklaşımını ve bunu eserine nasıl yansıttığını görmektir. Mekkî'nin neshi kullanımını görmek amacıyla tefsir eseri olan el-Hidâye'si gözden geçirilmiş, bu eserde neshe konu olabilecek bazı âyetler incelenmiştir. Aynı zamanda müellifin el-İzah li nâsihi'l-Kur'âni ve mensûhîhî isimli eseri de başlıca kaynak olmuştur. Mekkî'ye ait olan el-Hidâye isimli eser, Kur'an ilimlerinden istifade edilerek hazırlanmış çok yönlü bir eserdir. Bu eserde nesih konusu da işlenmiş ve bu konuda birçok âyete ulaşma imkanı olmuştur. Bu bakımdan zengin bir içeriğe sahip olan eserde, gerek neshe konu olan âyetleri, gerekse bu konudaki görüşleri görmek ve açığa çıkarmak mümkün olmuştur.

Anahtar Kelimeler: el-Mekkî, Tefsir, el-Hidâye, Âyet, Nesih.

MAKKİ B. EBÎ TALİB'S APPROACH TO THE SUBJECT OF NESIH "THE EXAMPLE OF AL-HIDAYE"

Abstract

The issue of naskh is a controversial issue from the past to the present, and different opinions have been put forward and conflicts have arisen on this issue. While there are those who accept abrogation in the Qur'an, there are also those who express opposing views. In this article, Makki b. Ebî Talib's understanding of naskh has been examined and his evaluations on this subject have been touched upon. In the light of the definitions put forward

Geliş Tarihi: 17.07.2023

Doi: doi.org/10.52115/apjir.1328453

Kabul Tarihi: 11.08.2023

about abrogation, it has been tried to determine the approach and usage of abrogation by especially benefiting from his work named al-Hidaye and starting from the views he gave in this work. During the study, examples were seen that some verses in the Qur'an abrogated the verse or the sunnah, and the meanings were probably included by comparing the verses. The aim of the study is to see Makki's approach to the subject of naskh and how he reflects this to his work. In order to see Makki's use of abrogation, al-Hidaye, which is a work of commentary, was reviewed, and some verses that could be the subject of abrogation were examined in this work. At the same time, the author's work named al-Izah li nâsihi'l-Kur'an ve mensûhihî has been the main source. The work named al-Hidaye, which belongs to Mekki, is a versatile work prepared by utilizing the sciences of the Qur'an. In this work, the subject of abrogation was also handled and it was possible to reach many verses on this subject. In this respect, in the work, which has a rich content, it has been possible to see and reveal both the verses that are the subject of abrogation and the views on this subject.

Key Words: al-Makki, Tafsir, al-Hidaye, Ayet, Nasih.

Atıf / Cite as: Çardak, Fatih. "Mekkî b. Ebî Tâlib'in Nesih Konusuna Yaklaşımı: "el-Hidâye Örneği"". *Apjir* 7/2 (Ağustos 2023), 193-207.

Giriş

Kur'ân-ı Kerim, nazil olduğu ilk günden itibaren günümüze kadar farklı yönleriyle incelenmiş, üzerinde çalışmalar yapılarak muhtevasının daha anlaşılır ve belirgin hale gelmesi için diğer İslâmî ilimlerden de istifade edilerek tefsir edilmiştir. Kur'an ilimleri kullanılarak âyetlerden hüküm çıkarma, kapalı lafızların açıklığa kavuşturulması, farklı kırâatlar sayesinde geniş ve zengin anlamların ortaya çıkarılması gibi bir takım çalışma ve gayretler olmuştur. Bu ilimlerden biri de zaman ve şartlara göre bazı âyetlerin hükmünün tamamen ortadan kaldırılmasına veyahut hükmünün değişerek yeniden yorumlanmasına sebebiyet veren nesih ilmi olmuştur. Genelde tefsir eserlerinde karşılaşılan bu konu, müfessirlerin ilgisini çeken ve eserlerinde temas ettiği bir konu olmuştur. Öyle ki nesihle beraber yeni hükümlerin ortaya çıkması sebebiyle fıkıf âlimlerinin de bu konu üzerinde durdukları görülmüş ve bu ilim, zamanla fıkıh alanına giren bir mesele olarak algılanmıştır.¹ Esasen nesih konusu âyette "Biz bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz"² şeklinde geçmektedir. Bu âyet, Kur'ân-ı Kerim'de neshin olabileceğini bildirmekle birlikte, hangi âyetlerde neshin gerçekleştiği ve mahiyeti konusunda netlik olmadığı için nesih konusunda farklı görüşler meydana gelmiş, ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Hatta âyeti farklı yorumlayıp neshin Kur'ân'da bir âyetin metni veya hükmünün kaldırılması anlamına gelmeyeceğini ileri sürenler olmuştur. Bu çalışmada neshin tanımı ve neshe dair bazı görüş ve yorumlara yer verilecek, Mekkî b. Ebî Tâlib'in (öl. 437/1045) nesih hakkındaki yorumları, örnekleriyle aktarılacaktır. Nesih konusuna geçmeden önce, Endülüs'lü âlim olan Mekkî b. Ebî Tâlib'in hayatına ve ilmi kişiliğine temas edilecek, kısmen eserleri hakkında bilgi aktarıldıktan sonra, onun neshe dair kaleme alınmış müstakil eseri olan *el-îzâh li nâsihi'l-Kur'âni ve mensûhihî* isimli eseri ve bu ilmi çokça kullandığı tefsir eseri olan *el-Hidâyesi* hakkında kısa bilgiler verilecektir.

¹ Talip Özdeş, *Kur'an ve Nesih Problemi*, (Ankara: Fecr Yayınevi, 2018), 20-21.

² el-bakara 2/106

1. Mekkî b. Ebî Tâlib'in (öl. 437/1045) Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

Asıl adı Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî olup,³ 23 Şaban 355'te (14 Ağustos 966) Kayrevan'da dünyaya gelmiştir.⁴ İbn Ebû Zeyd (öl. 386/996) ve Ebü'l-Hasan el-Kâbisî (403/1012) gibi hocalardan ilk eğitimini alan Mekkî, on üç yaşında iken Kahire'ye giderek burada dil derslerine katılmış ve Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyerek hafız olmuştur. 382/992 yılında Mısır'da kırâat tahsilini tamamlamış,⁵ kırâat ilmi yanında, tefsir ve nahiv âlimi Ebû Bekir Muhammed b. Ali el-Üdfüvî'nin derslerine de katılmıştır. 383/993 yılında ise memleketine dönerek, burada kırâat okutmaya başlamıştır. Mısır, Kudüs ve Keyravan gibi şehirlerde bir süre kaldıktan sonra 393'ün Recep ayında Endülüs'e gelerek hayatının bundan sonraki bölümünü burada geçirmiştir.⁶

Endülüs'te ilk olarak Kurtuba'da bulunan Mescidü'n-Nühayle'de kırâat dersleri vermeye başlayan Mekkî b. Ebî Tâlib, daha sonra Emîr Mehdî-Billâh el-Ümevî (öl. 400/1010) tarafından Kurtuba Camii'nde kırâat dersleri vermekle görevlendirilmiştir. Muharrem 437'de (20 Temmuz 1045) vefat ederek, oğlu Ebû Tâlib Muhammed'in kıldırıldığı cenaze namazının ardından Kurtuba'daki Rabaz Kabristanı'na defnedilmiştir. Mutevazî ve vakûr kişiliği ile tanınan Mekkî b. Ebî Tâlib, akîde olarak selef yolunu takip etmiş, fıkhîta ise Mâlikî mezhebini benimsemiştir.⁷ Özellikle kırâat, tefsir ve diğer Arabî ilimlerde bir derya olan müellif, ağzı ve ahlakı güzel, dini ve aklı temiz bir insan olarak tanımlanmıştır.⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib'e, gerek yaşantısı gerek sahip olduğu ilimlere nispeten "muhakkik, ârif, kurrâ, mukrî, tecvidlerin üstadı," gibi isimler verilmiştir.⁹

Mekkî b. Ebî Tâlib'in yaşadığı dönemde Endülüs şehri, başta tefsir ve kırâat olmak üzere İslâmî ilimler noktasında çok iyi bir seviyeye ulaşarak, birçok âlimin yetiştirdiği ve eserlerin

³ Ahmed Hasan Ferhat, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve tefsîru'l-Kur'ân* (Ammân: Dâru'l-Furkân 1997), 47-48.

⁴ Ahmed Hasan Ferhat, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve tefsîru'l-Kur'ân*, 19.

⁵ Ebu'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik İbn Beşkuvâl, *Kitâbu's-Sıla fi târîhi eimmeti'l-Endelüsî ve ulemâihim ve muhaddisihim ve fukahihim*, nşr. es-Seyyid İzzet el-Attâr (Mısır: Dâru'l-Mısriyye, 1966), 2/632-33; Şemsüddin Muhammed b. Osman ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003), 19/569.

⁶ İbn Beşkuvâl, *Kitâbu's-Sıla fi târîhi eimmeti'l-Endelüsî ve ulemâihim ve muhaddisihim ve fukahihim*, 2/633; Ahmed Hasan Ferhat, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve tefsîru'l-Kur'ân*, 21-22; Mahmud Şevket Öztürk, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve el-İbâne an Meâni'l-Kırâat Adlı Eseri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 1-3, Ahmed Hasan Ferhat, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve tefsîru'l-Kur'ân*, 20-21.

⁷ Tayyar Altıkulaç, "Mekkî b. Ebû Tâlib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/575.

⁸ Ahmed b. Muhammed el-Edinne, *Tabakâtü'l-müfesssîrin*, thk. Süleyman b. Salih el-Huzzî (Medine: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 1997), 114, Celaleddin es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vuât fi tabakâti'l-lugaviyyin ve'n-nühât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Lübnan: Mektebetü'l-Asriyye, t.y.), 2/298.

⁹ Şemsüddin Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 2/309; Durmuş Ali Kayapınar, *Mekkî ibnü Ebî Tâlib el-Kaysî Asrı-Hayatı ve Eserleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1986), 50-55.

telif edildiği bir konuma sahip olmuştur.¹⁰ Endülüs'te en fazla önem verilen ilimlerin tefsir, kıraat ve fıkıh olduğu bilinmekle birlikte Kur'ân ilimlerinin hemen hemen her dalında çalışmalar yapılmış, eserler verilmiştir.¹¹ Ayrıca o dönemde bu ilimlerden biri olan nesih konusunda da eserlerin telif edildiği görülmektedir. Öyle ki nesih konusu, müellifin üzerinde durduğu önemli konuların başında gelmektedir. Bu konuda Mekkî b. Ebî Tâlib'in müstakil olarak kaleme aldığı *el-îzâh li nasihi'l-Kur'âni ve mensûhîhî* isimli eseri, önemli eserlerden kabul edilmektedir. Bu eserin mukaddimesinde ve hâtime kısmında belirtildiğine göre 391-419 (1001-1028) yılları arasında yazılan bu eserde nâsîh ve mensûh konusunda daha önce yazılanlar, tertipli olarak ve geniş ölçüde bir araya getirilmiş, değişik görüşler nakledildikten sonra da bunların içinden tercihler yapılmıştır. Eser, Ahmed Hasan Ferhat tarafından tahkik edilerek Arapça olarak yayımlanmış (Riyad 1396/1976; Cidde 1406/1986) ve Musa K. Yılmaz tarafından *Kur'ân'da Nâsîh ve Mensûh Var mıdır?* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (İstanbul 1998). Mekkî b. Ebî Tâlib, tefsir eserlerinde de özellikle bu konuya çok değinerek nesh edilen âyetleri mukayeseli şekilde ortaya koymaya çalışmaktadır. Bunun en belirgin görüldüğü eseri olan *el-Hidâye*'si, içinde neshin de yer aldığı Kur'ân ilimlerinin neredeyse tamamını ihtivâ eden hacimli bir eserdir. Bu eserinde nesih konusu, temas ettiği ve üzerinde durduğu konuların başında gelmektedir. Neshe ihtimali olan her âyete yorum getirerek, farklı görüşlere de yer vermiş ve âyeti izaha çalışmıştır. Çalışmanın devamında, konunun anlaşılması açısından ilk olarak neshin tanımı ve Mekkî'nin neshe yaklaşımına dair bilgileri aktarılacak, sonrasında *el-Hidâye*'sinde tespit edilebilen nesihle ilgili bazı âyetler incelenecektir.

2. Neshin Anlamı ve Mekkî b. Ebî Tâlib'in Neshe Yaklaşımı

Nesh, sözlükte “nakletmek, değiştirmek, ortadan kaldırmak, beyan etmek” gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise şer'î bir hükmün daha sonra gelen şer'î bir delille ortadan kaldırılmasını ifade eder.¹² Neshin olduğu durumlarda önceki hüküm “mensûh”, onu yürürlükten kaldıran yeni delil veya hüküm “nâsîh” diye adlandırılır.¹³ Nesih konusu, Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde geçmektedir: “Biz bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kâdirdir.”¹⁴ Nesih konusu başka bir âyette ise “Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman -ki Allah neyi indireceğini çok iyi bilir.” şeklinde

¹⁰ Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm, *Fezâ'ilü'l-Endelüs ve ehlihâ*, nşr. Selâhaddin el-Müneccid (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-Cedid, 1387/1968), 5-25; Said Ahmed A'rab, *el-Kurrâ ve'l-kirâat bi'l-Mağrib* (Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1990), 69.

¹¹ Yaşar Akaslan, “Endülüs'ün Kıraat İlmindeki Yeri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 19/1 (Mart 2019), 114; Recep Akakuş, “İlm-i Kıraat Otoritelerinden: İmam Cezerî ve Torunu Kasımpaşa”, *Diyanet İlmî Dergisi* 26/4 (Aralık 1990), 9.

¹² Ebu'l-Fazl Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 3/61; Ebû Katâde, *en-Nasih ve'l-mensuh*, thk. Hatim Salih ed-Dâmin (Bağdat: Müessesetü'r-Risale, 1998), 6.

¹³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/61; Abdurrahman Çetin, “Nesh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/586.

¹⁴ el-Bakara 2/106.

geçmektedir.¹⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, Bakara sûresi 106. âyetin tefsirinde bazı açıklamalara yer vermiştir ki buna göre "nensah" fiili, "değiştirmek, unutturmak, hafızadan silmek, terk etmek," gibi anlamlara gelmektedir.¹⁶

Nesih konusunda bir takım ihtilaflar olmakla birlikte neshi kabul edenler olduğu gibi, kabul etmeyen ve doğru görmeyenler de vardır. Mekkî'nin bu konuda müstakil eser vermesi ve *el-Hidâye* isimli tefsir eserinde neshe konu olabilecek âyetlerde yorum yapması veya bu konuda görüşler aktarması, onun neshe olumlu yaklaştığını göstermektedir.

Mekkî, *el-izâh li nâsihi'l-Kur'ân ve mensûhîhi* isimli eserinde, neshin Arap dilinde üç anlama geldiğini ifade etmiştir. Buna benzer anlamları Katâde b. Diâme de (öl. 117/735) *en-Nâsih ve'l-mensuh* isimli eserinde zikretmiştir.

Birincisi: Bir kitaptaki bilgilerin başka kitaba aktarılması halinde Arapların kullandığı *نسخت الكتاب* sözü vardır. Bu söz esas alınarak bu anlamda kullanılmıştır. Ancak burada kitap bir yere aktarılmadığı veyahut değişikliğe uğramadığı için Mekkî bu anlamı doğru görmemiştir. Yani burada verilmek istenen ve kastedilen neshin anlamı bu değildir. Çünkü Kur'ân'da birbirini nesh edip de lafzı aynı olan, mana ve hükümleri baki olan âyetlerin olması veya başka yere aktarılması mümkün değildir.¹⁷

İkincisi: Güneşin gölgeyi ortadan kaldırdığı ve onun yerine geçtiği vakit Arapların kullandığı *نسخت الشمس الظل* sözünden ortaya çıkmıştır. Kur'ân'daki âyetlerin nesh edilmesi konusunda cumhurun üzerinde ittifak ettiği anlam budur. Bu kısımda nesh edilen âyetin lafzı metlûv iken yani okunduğu halde hükmü mensuh olup mütevâtir bir haber veya metlûv olan başka bir âyet tarafından nesh edilmiştir. Örneğin zina eden kadınların, Nisâ sûresi 15. âyette geçen *فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ* emri gereği evde hapsedilmeleri emredilmişken, daha sonra nâzil olan aynı sûrenin 16. âyetinde ise darb edilmesi veya hapis cezası ile cezalandırılması emredilmiştir.¹⁸

Üçüncüsü: Rüzgar, eserleri silip süpürdüğü ve ikisi birden zail olup ortadan kalktığı zaman Arapların söylediği *نسخت الريح الاثار* sözünden ortaya çıkmıştır. Bu anlamda kullanılan nesih, *مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِئُهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا*¹⁹ âyetindeki neshin anlamlarından biri olan "unutturmak" sözüne karşılık gelen ve o anlamı karşılayan bir nesih türüdür. Bu nesih türü de iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi, lafız unutturulur ve hükmü zail olup ortadan kaldırılır. Diğeri ise tilâvet ve lafız ortadan kalkar, hükmü bakidir. Örneğin recm âyeti ilk önceleri tilâvet olunduğu halde sonradan tilâveti ortadan

¹⁵ en-Nahl 16/101.

¹⁶ Ebu Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ bülûgî'n-nihâye*, thk. eş-Şâhid el-Buşeyhî, vd. (Şarika: Mecmûatü Buhûsi'l-Kitâbî ve's-Sünne, Câmiatü'ş-Şârîka, 2008), 1/386-88.

¹⁷ Ebu Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-izâh li nâsihi'l-Kur'âni ve mensûhîhi*, thk. Ahmed Hasan Ferhat (Cidde: Daru'l-Minare, 1986), 46.

¹⁸ Mekkî, *el-izâh li nâsihi'l-Kur'âni ve mensûhîhi*, 47.

¹⁹ el-Bakara 2/106.

kalkmış ve hükmü kalmıştır.²⁰ Katâde, neshin lügat anlamı olarak bu üçüncü görüşü kabul etmiştir.²¹

Mekkî b. Ebî Tâlib'in *el-Hidâye*'sinde de nesihle ilgili birçok örneğin olduğu ve konuya çokça temas ettiği açıktır. Bu bölümde bazı örnekleri başlıklar halinde zikredebiliriz.

3. el-Hidâye'den Örnekler

3.1. Âyetin, Âyet ve Sünneti Neshi

Sözgelimi nesih, bir âyetin başka bir âyeti veya sünneti neshi veya hükmünü değiştirmesi şeklinde gerçekleşebilir.

3.1.1. Âyetin Âyeti Neshi

Nesih, bazen bir âyetin başka bir âyetin hükmünü değiştirmesi veya ortadan kaldırması şeklinde olur. Örneğin Bakara sûresindeki **وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَسَّعَ عَلَيْهِ** “Doğu da Allah’ındır Batı da. Nereye dönerseniz Allah’ın zâtı oradadır. Şüphesiz Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi bilmektedir.”²² âyeti, nesh edilen âyetlerdendir. Bu âyetin ilk nesh edilen âyet olduğu da rivayet edilmektedir.²³ Mekkî, bu âyetle ilgili farklı görüşleri aktararak açıklamalar getirmiştir. Mekkî'nin aktardığı bilgilere göre Katâde bu âyetin nesh edildiğini söylemiştir. Şöyle ki Allah ilk olarak kişinin dilediği yere dönmesini mübah kılmışken bu ibaha, **فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ** “Yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir” âyeti ile ortadan kalkmıştır. İbn Ömer, bu âyetin tetavvu hakkında nâzil olduğunu söyleyerek, kişinin yolculuk esnasında istediği tarafa doğru namaz kılmasının mümkün olduğunu ifade etmiştir. Ancak İbn Ömer'in ifadesine göre bu durumda âyette nesih söz konusu değildir.²⁵ Ayrıca bu âyetin, kibleyi tespit hususunda nazil olduğu, tespit edemeyen kişilerin farklı taraflara yönelebileceği âyette ifade edilmiştir. Amir b. Rabia'nın Übey b. Kâ'b'dan yaptığı rivâyete göre Übey bu âyetin nüzulünü şu şekilde açıklamıştır: Hz. Peygamber (s.a.v) ile bir seferde beraberdik. O gece gökyüzü kapalı ve kible de belli değildi. O an, bildiğimiz tarafa doğru namazlarımızı kıldık, ancak güneş doğduğunda ise yanlış tarafa namaz kıldığımızı öğrendik. Bu hadise üzerine bu âyet nâzil oldu.²⁶

Âyetin başka bir âyet tarafından nesh edildiğine dair başka bir örnek **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ** “Ey iman edenler! Sizden öncekilerin

²⁰ Ebû Katâde, *en-Nâsîh ve'l-mensûh*, 6.; Mekkî, *el-İzâh li nâsihi'l-Kur'ani ve mensûhihi*, 48.

²¹ Ebû Katâde, *en-Nâsîh ve'l-mensûh*, 6.

²² el-Bakara 2/115.

²³ İbn Şihâb ez-Zührî, *en-Nâsîh ve'l-mensûh*, thk. Hatim Salih ed-Dâmin (Müessesetür'risale, 1998), 18.

²⁴ el-Bakara 2/149.

²⁵ Mekkî, *el-Hidâye*, 1/409.

²⁶ Mekkî, *el-Hidâye*, 1/410.

üzerine yazıldığı gibi sakınasınız diye sizin üzerinize de sayılı günlerde oruç yazıldı.”²⁷ âyetidir. Mekkî bu âyetle ilgili kendi görüşünü ortaya koymadan yine nakillerle âyetin neshine değinmiştir. Şöyle ki Hz. Aişe'den rivâyet edildiğine göre cahiliye döneminde Kureyşliler aşure gününde bir gün oruç tutar, buna istinaden Hz. Peygamber de aynı gün oruç tutardı. Hz. Peygamber Medine'ye hicre ettikten sonra aynı gün oruç tutmaya devam ederek sahâbeye de o gün oruç tutmalarını emretti. Âyette ifade edildiği üzere, önceki inanan kavimlere her aydan üç gün tutacak şekilde oruç farz kılınmıştı. Ancak sonrasında Müslümanlara sayılı günler olarak Ramazan ayının tamamı farz kılındı. Mekkî'nin aktardığına göre, Ebu'l-Âliye (öl. 90/709) ve Süddî, bu âyetin *أَجَلَ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفْتُ إِلَى* “Oruç gecesinde kadınlarınızla birleşmek size helâl kılındı”²⁸ âyeti ile nesh edildiğini söylemişlerdir. Çünkü önceki kavimlerde, akşam vaktinden sonra uyumadıkları müddetçe cinsi münasebette bulunmaları veya yemek yemeleri helal olmakla birlikte uydukları vakit bu fiiller yasak oluyordu. Uyandıkları vakit ise artık bir şey yemeleri veya cinsi münasebette bulunmaları haram kılınmıştı. Daha sonra Müslümanlara orucun farz kılınmasıyla birlikte bu yasak da son bulmuş ve “Oruç gecesinde kadınlarınızla birleşmek size helâl kılındı” âyeti ile önceki hüküm nesh edilmiştir.²⁹

Neshe konu olan başka bir âyet ise Mâide sûresindeki *وَكَيفَ يُحْكُمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا* “İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında olduğu halde seni nasıl hakem tayin ediyorlar; bunun ardından da yüz çevirip gidiyorlar. Onlar asla inanmış değildirlen.”³⁰ âyetidir. Bu âyetle ilgili şu konu anlatılmaktadır: Medine döneminin ilk yıllarında Yahudiler çoğunlukta idi. Aralarında meydana gelen davalarda Hz. Muhammed'e (s.a.v) müracaat ederler ve ondan Tevrat'a göre hüküm vermesini isterlerdi. Hz. Peygamber de onlara Tevrat'ta geçen kendi kanunlarına göre hüküm verirdi. Ne zaman ki Medine'de Müslümanlar çoğunluk oldu, bunun üzerine Allah *وَإِنْ أَحْكَمَ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ* “Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet, onların arzularına uyma!” âyeti nâzil oldu. Mekkî'nin ifadesiyle, bu âyet ile bir önceki âyet nesh edilmiş, hükmünü kaldırmıştır. İbn Abbâs'a (öl. 68/687) göre *وَإِنْ أَحْكَمَ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ* âyeti, bu sûredeki iki âyeti birden nesh etmiştir. Birincisi, *وَكَيفَ يُحْكُمُونَكَ*³² âyeti, diğeri ise *فَإِنْ جَاؤُكَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ*³³ âyetidir. İslam âlimleri, âyetin emri gereği Yahudiler arasında bir hüküm verileceği zaman, aralarında kendi hükümleri ile muamele edilmesine itiraz etmeleri durumunda, onlardan yüz çevrilmesine de cevaz vermişlerdir.³⁴

²⁷ el-Bakara 2/183.

²⁸ el-Bakara 2/187.

²⁹ Mekkî, *el-Hidâye*, 1/585.

³⁰ el-Mâide 5/43.

³¹ el-Mâide 5/49.

³² el-Mâide 5/43.

³³ el-Mâide 5/42.

³⁴ Mekkî, *el-Hidâye*, 3/1724.

3.1.2. Âyetin Sünneti Neshi

Bazen bir âyet, Hz. Peygamber'in kavlini veya uygulamasını ortadan kaldırılabılır. Buna örnek olarak *إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّالِحِينَ وَالصَّابِرِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ* "Şüphesiz, iman edenler; Yahudilerden, Hristiyanlardan ve Sâbi'lerden de Allah'a ve âhiret gününe inanıp sâlih amel işleyenler için rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler."³⁵ âyeti gösterilebilir. Tefsir eserlerinde bu âyetin nuzül sebebi olarak şu hadise anlatılmaktadır: Sahâbenin ileri gelenlerinden Selmân-ı Fârisî (öl. 36/656), daha önce Hristiyan dinine mensub olup, bir süre Hristiyanlarla birlikte aynı ortamda yaşamıştı. Hicretten sonra Medine'ye gelen Selmân-ı Fârisî, İslâm dinine girerek Hz. Peygamber'le yakınlık kurmuş ve ona arkadaşlık ettiği Hristiyanlardan bahsetmişti. Hz. Peygamber de onlar hakkında "İslâm dini üzere ölmediler" buyurmuştu. Daha sonra Selmân-ı Fârisî, (r.a) Hristiyanların dinî hayatlarında gösterdikleri gayretlerden bahsedince, bunun üzerine "Onlar için herhangi bir korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler" meâlindeki bu âyet nazil olmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber Selmân'ı çağırıp şöyle buyurdu: "Bu âyet senin Hristiyan arkadaşların hakkında nazil oldu. Kim benim peygamber olarak geldiğimi iştirmeden önce İslâm'ın (a.s) dini ve İslâm üzere ölürse o hayırdadır. Ama bugün kim beni iştirir de bana iman etmezse o da helâk olmuştur."³⁶ Mekkî, tefsirinde şu açıklamaya yer vermiştir: âyetteki "iman edenler" den kasıt, Musa'nın (a.s) ve İsa'nın (a.s) dini üzere ölenlerdir. Yine Mekkî'nin aktarımına göre İbn Abbâs ve Said b. Abdulaziz (öl. 167/783), bu âyetin, *وَمَنْ يَتَّبِعْ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ* ³⁷ "Kim İslâm'dan başka bir din arama çabası içine girirse, bilsin ki bu kendisinden asla kabul edilmeyecek" âyeti ile nesh edildiğini söylemişlerdir.³⁸

Kur'ân-ı Kerimde ihtilafı olan bazı konular vardır ki bu konularda neshe müracaat edilerek o konu hakkında farklı hükümler çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu konuların başında kıtal ve müşriklerin öldürülme konusu gelmektedir. Kıtal konusu tartışmalı olmakla birlikte, bu konu hakkında bazen te'vil yoluna gidilerek izaha çalışılmış, bazen de başka bir âyetle nesh edilerek farklı anlamlar yüklenmiştir. Bu bölümde kıtal konusuyla birlikte, kendi içinde farklı hükümleri ihtiva eden iddet süresi, had cezası gibi bazı konular hakkında da nesih kaynaklı ortaya çıkan görüşlere değinilerek, örnekleri verilecektir.

3.2. Konularına Göre Nesih

³⁵ el-Bakara 2/62.

³⁶ Muhammed İbn Cerîr Ebû Ca'fer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 1/253-57; Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *Tefsiru Mâverdî "en-Nüketü ve'l-uyûn"*, thk. es-Seyyid İbn Abdî'l-Maksûd (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/133.

³⁷ Âl-i İmran 3/85.

³⁸ Mekkî, *el-Hidâye*, 1/294-295.

Kur'an-ı Kerim'deki bazı âyetlerde Mekkî gibi birçok müfessirin üzerinde durduğu ve nesih kaynaklı öne çıkan bazı konular vardır ki bu konularda farklı hükümler ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar Mekkî'nin eserinde böyle bir ayrımı olmasa da bunların anlaşılması amacıyla çalışmada konuları bölümler halinde zikretmekte yarar görüyoruz.

3.2.1. Kital ile İlgili Âyetlerin Neshi

Mekkî, *el-Hidâye* isimli eserinde kital ile ilgili âyetlerin neshi konusu üzerinde çokça durmuştur. Bununla ilgili örnek olarak verilebilecek Bakara sûresindeki فَأَعْفُوا وَاصْفَحُوا "Yine de siz, Allah hükmünü ortaya koyuncaya kadar affedin ve hoşgörün" (sizi imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek isteyenler için)" âyeti Mekkî'ye göre nesh edilmiş ve hükmü kaldırılmıştır. Âyetteki anlamına göre Allah, aksine bir emir gelinceye kadar müminlere müşrikleri affetmelerini emretmiştir. Mekkî'ye göre affetme emri, sonradan nâzil olan واقتلوهم "o müşrikleri öldürün"⁴⁰ "مُشْرِكِينَ فَاقْتُلُوا" "müşrikleri öldürün"⁴¹ "قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ" "inanmayanları öldürün"⁴², âyetlerindeki "öldürme" emri ile son bulmuştur. Başka bir ifadeyle Mekkî'ye göre affetme âyeti, öldürme âyetleri ile nesh edilmiştir.⁴³

Kital ile ilgili başka bir örnek olan فَاتُّلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِئْتَةً وَ يَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ "Fitne ortadan kalkıncaya ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın."⁴⁴ âyetinin nesh edildiğine dair görüşler vardır. Âyette geçen fitneden kastın, müşriklerin Allah'a şirk koşması olarak anlaşılırken, "dinin yalnızca Allah'a ait olması" ifadesi ise لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ فَاقْتُلُوا "Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün."⁴⁵ âyeti ile nesh edildiğini söylemiştir. Çünkü âyette her hangi bir kayıt olmadan, "bulduğunuz yerde öldürün" emri vardır. Mücâhid ise Mescid-i Haram'da hiç kimseyi öldürmenin helal olmadığını, dolayısıyla bu âyette de neshin olmadığını söylemiş ve şu hadis-i şerifi zikretmiştir: إِنَّ مَكَّةَ حَرَامٌ بِحُرْمَةِ اللَّهِ لَمْ تَجَلْ لِأَحَدٍ قَبْلِي، وَلَا تَجَلْ لِأَحَدٍ بَعْدِي "Allah Mekke'yi haram kıldı. Benden önce hiç kimseye helal kılınmadığı gibi benden sonra hiç kimseye de helal kılınmayacaktır."⁴⁶ Mekkî de Katâde ile aynı görüşte olup bu âyetin nesh edildiğine dair görüş beyan etmiştir. Mekkî'ye göre bu âyet, çoğu müfessire göre de mensuhtur. Kur'an-ı Kerim'de müşriklerin öldürülmesine dair birçok âyet de mevcuttur.⁴⁷

³⁹ el-Bakara 2/109.

⁴⁰ el-Bakara 2/191.

⁴¹ et-Tevbe 9/5.

⁴² et-Tevbe 9/29.

⁴³ Mekkî, *el-Hidâye*, 1/398.

⁴⁴ el-Bakara 2/193.

⁴⁵ et-Tevbe 9/5.

⁴⁶ Sahih-i Buhârî, Megâzi, 50.

⁴⁷ Mekkî, *el-Hidâye*, 1/636-637.

Kıtal ile ilgili örneklerden biri de *وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلَامِ فَاجْنَحْ لَهَا* “Eğer barışa yanaşırlarsa sen de yanaş.”⁴⁸ âyetidir. Mekkî'nin aktardığına göre, İbn Abbâs bu âyetin *فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلَامِ وَأَنْتُمْ الْأَعْلُونَ* “Siz üstün durumda iken gevşeklik gösterip barış çağrısı yapmayın!”⁴⁹ âyeti ile, Katâde *فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ* “bulduğunuz yerde müşrikleri öldürün”⁵⁰ âyeti ile, İkrime ve Hasan Basrî ise *فَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ* “inanmayan kimselerle savaşın.”⁵¹ âyeti ile nesh edildiğini söylemiştir.⁵²

3.2.2. İddet ile İlgili Âyetin Neshi

Evlilik sonrası, kadının beklemek zorunda olduğu süreyi ifade eden iddetle ilgili nazil olan *وَإِذَا مَاتَ أَحَدٌ مِنْكُمْ فَوَارِثَةٌ مِنْكُمْ وَوَارِثَةٌ مِنْكُمْ وَوَارِثَةٌ مِنْكُمْ وَوَارِثَةٌ مِنْكُمْ* “İçinizden vefat edip de geride eşler bırakanlar, bir yıla kadar evlerinden çıkarılmaksızın eşlerinin geçimliliğini vasiyet etsinler.”⁵³ âyetinde, iddet müddeti ile ilgili farklı yorum ve görüşler ortaya çıkmaktadır. Mekkî'ye göre bu âyette iki nesh vardır. Birincisi, sünnetin âyeti neshi şeklindedir ki, âyette vasiyet emredilmiş, bu emir ise, Hz. Peygamber'in *لَا وَصِيَّةَ لَوَارِثٍ* “Vârise vasiyet yoktur!” hadisi ile nesh edilmiştir. Diğeri ise, mezkur âyetin *وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذُرُونَ* “54” âyeti ile neshidir. Nesh eden âyette iddet süresi dört ay, on gün olarak belirlenmiştir. Yani ilk âyette iddet süresi olarak bir yıl bekleyecekleri ifade buyurulmuşken, nesh eden âyette kocası vefat eden kadınların dört ay on gün bekleyecekleri ifade edilmiştir. Kabul gören hüküm de bu yönde olmuştur. Mücâhid'e göre âyet muhkem olup nesh yoktur. Çünkü kadın için iddet olarak dört ay on gün bekleme süresi olduğu gibi boşanma veya ölüm gibi sebeplerle kocasından kalan malda dilerse bir yıl hem nafaka olarak hem iskân olarak yararlanabilir.⁵⁵

3.2.3. Hasta ve Yolcu Olanlar İçin Oruç Fidyasının Neshi

İslam'ın ilk yıllarında hastalık veya yolculuk esnasında oruç tutmak veya onun yerine fidye vermek konusunda insanlar serbest bırakılmıştı.⁵⁶ Bakara sûresindeki *أَيَّاماً مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضاً أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامِ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْراً فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ*⁵⁷ âyetinde, hasta veya yolcu olanların, tutamadıkları oruç yerine başka günlerde sayısınca oruç tutabileceği, orucu tutmakta zorlananlar için ise bir yoksulun (günlük) yiyeceği kadar fidye vermesinin yeterli olacağı ifade edilmiştir. Yani bu âyette oruç tutmak yerine fidye vermeye ruhsat verilmiştir. Ancak aynı âyette, orucu tutmanın fidye vermekten daha hayırlı olduğu da

⁴⁸ el-Enfâl 8/61.

⁴⁹ Muhammed 47/35.

⁵⁰ et-Tevbe 9/5.

⁵¹ et-Tevbe 9/29.

⁵² Mekkî, *el-Hidâye*, 4/2870.

⁵³ el-Bakara 2/240.

⁵⁴ el-Bakara 2/234.

⁵⁵ Mekkî, *el-Hidâye*, 1/806.

⁵⁶ ez-Zührî, *en-Nasih ve'l-mensuh*, 19.

⁵⁷ el-Bakara 2/184.

ayrıca ifade edilmiştir. Mezkur âyette geçen *فِدْيَةٌ طَعَامٌ مِسْكِينٍ* ibaresinin yani yoksulu doyurma fiilinin daha sonraları nesh edildiğine dair görüş ve rivayetler vardır. Muaz b. Cebel'den (öl. 17/638) (r.a) yapılan rivâyete göre Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra hem aşura günlerinde hem de her aydan üç gün oruç tutmaktaydı. Sonra *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ*⁵⁸ âyeti nâzil oldu ve sayılı günleri olan Ramazan orucu farz kılındı. Alkame'ye (öl. 86/705) göre örnek verilen Bakara sûresindeki bu âyet, *فَمَنْ شَهِدَ مِنكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ*,⁵⁹ âyeti ile nesh edilmiştir. Bu âyette hasta veya yolculuk sebebiyle oruç tutamayanların, fidye vermek yerine, şartlar oluştuğunda tutamadıkları gün kadar ramazan sonrası oruçlarını tutması emredilmiştir.⁶⁰

3.2.4. Had Cezası İle İlgili Âyetin Neshi

Mekkî, kadınlardan çirkin fiil işleyen ve hakkında dört şahit getirilen kadınların evde hapsedilmesini emreden *وَاللَّاتِي يَأْتِيَنَّ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فاسْتَشْهَدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِّنْكُمْ فَإِنْ هَبَّ شَيْئًا فَاسْتَشْهَدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّى يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا*⁶¹ âyetinin, had âyeti olan *الزانية والزاني فاجلدوا كلَّ واحدٍ مِنْهُمَا مئةَ جلدَةٍ*⁶² ile nesh edildiğini söylemiştir. Had âyetinde zina eden kadın ve erkeğe sopa vurulması emredilmektedir. İlk âyette çirkin fiil işleyen ve zina eden kadın hakkında ceza olarak ev hapsi hükmü verilmişken diğer âyette bu hüküm sopa cezasına döndürülmüştür. Katâde, âyetler arasında nesh görmeyip farklı bir yorum getirmiştir. Yoruma göre sopa cezası, bekar olarak zina edenler içindir. Evli olarak zina edenler ise önce sopa ile cezalandırılır, sonra recmedilirler. Hz. Ali, evli olarak zina edenlerin, Allah'ın kitabına göre önce sopa ile cezalandırılacağını, sonrasında ise sünnete göre onlara recm cezası uygulanacağını söylemiştir. Çoğu âlime göre bu durumda sopa vurmak yerine sadece recm cezası uygulanır. Ancak sopa vurmak yerine sadece recm cezası verilirse, bu durumda iki hüküm ortaya çıkmaktadır. Birincisi, sünnet âyeti nesh etmiştir. İkincisi ise bu âyet, Mushaf'ta metlul olmayan ve yazısı nesh edilmiş olan *إِذَا زَنِيا فَارْجُوهُمَا الْبِئْسَ* (Yaşlı erkek ve kadın zina ettiği zaman onları mutlaka recm edin!) lafzı ile nesh edilmiştir.⁶³

3.2.5. İçkinin Yasaklanması İle İlgili Âyetin Neshi

İslam'ın ve Kur'ân-ı Kerim'in nüzulünün ilk yıllarında içkinin haram olduğuna dair bir hüküm bulunmazken ileriki dönemlerde içkinin haramlığı ile ilgili âyetler peyderpey nâzil olmuştur. Bu durum, önceki âyetlerin sonra nazil olan âyetlerle nesh edildiğine dair görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Örneğin *إِنَّكُمْ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِنَّهُمَا أَكْبَرُ مِنْ*

⁵⁸ el-Bakara 2/183.

⁵⁹ el-Bakara 2/185.

⁶⁰ Mekkî, *el-Hidâye*, 1/595.

⁶¹ en-Nisâ 4/15.

⁶² Nûr 24/2.

⁶³ Mekkî, *el-Hidâye*, 2/1250-1252.

64 *يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا نَفْعٌ لِّمَنِ هُوَ الْغَافِلِينَ* âyeti neshe konu olan bir âyettir. Âyette içkinin hem yararının hem zararının olduğu ifade edilmiştir. Şöyle ki, insanların kumar ve içkiye düşkünlükleri eski tarihlere dayanmaktadır. Cahiliye Araçlarında da bu alışkanlık ve eğlence hali devam etmiş, hem hayatın bir parçası hem de ticareti yapılarak gelir kaynağı olmuştur. İslam'ın ilk yıllarında insanların içinde bulunduğu bu durum göz önünde bulundurularak ağır gelmemesi için kumar ve içki yasakları peyderpey olmuştur. Âyette bahsi geçtiği üzere akla ve mala zarar verdiği için büyük günah olmakla birlikte az da olsa menfaatten bahsedilmiştir. İlk dönemlerde içki bir ticaret ürünü olduğu ve bundan para kazanıldığı için, ayrıca insanlara ferahlık ve keyif verdiği için bunlar bir menfaat olarak sayılmıştır.⁶⁵ Sonrasında ise içkiye kısmen yasak getirilerek namazda haram olduğu *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ* “Ey iman edenler! Siz sarhoş iken namaza yaklaşmayın.”⁶⁶ âyeti ile vurgulanmıştır. Mekki, daha sonra bu iki âyetin de *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْوَاجُ رَجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ* “Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.”⁶⁷ âyeti ile nesh edildiğini söylemiştir.⁶⁸

3.2.6. Kısas İle İlgili Âyetin Neshi

Kısasın farzietini ifade eden *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ* 69 âyeti, İbn Abbâs'a göre *وَكُتِبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأَذْنَ بِالْأَذْنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصًا* 70 âyeti ile nesh edilmiştir. Çünkü ilk âyette, hüre karşı hür, köleye karşı köle veya kadına karşı kadının kısas edileceği ifade edilmiştir. Ancak bağışlanması halinde bu karara hakkaniyetle uyulması ve diyetinin güzellikle ödenmesi gerektiği vurgulanmıştır. İkinci âyette ise Tevrat'a atıf yapılarak İsrâiloğulları'na, “cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş” şeklinde kısasın nasıl gerçekleşeceği anlatılmıştır. Hatta yaralamalarda dahi kısasın olduğu aktarılmıştır. İbn Abbas ilk âyetin neshine dair şu açıklamaları getirmiştir: Bakara sûresinde anlatılan kısasa göre kadın öldüren bir erkek kısas edilerek öldürülemez veya erkek öldüren bir kadın yine kısas yolu ile öldürülemez. Aynı şekilde köle öldüren hür bir insan da bu yolla öldürülemez. Ancak Mâide sûresinde geçen âyete göre ise cana can olarak kısas vardır. Yani bu âyete göre hür bir insan, köle öldürdüğü için kısas edilerek öldürülebilir.⁷¹ Bu iki âyet arasındaki nesh konusuna farklı yorumlar da getirilmiştir. Şöyle ki Mâide sûresindeki âyet, Tevrat ehline ait olmakla birlikte bu husus Kur'ân-ı Kerîm'de zikredildiğinden ve onun hükmünü ortadan kaldıran bir delil ve nas bulunmadığından aynı durum Müslümanlar için de

⁶⁴ el-Bakara 2/219.

⁶⁵ Mekki, *el-Hidâye*, 1/718; Ebu'l-Leys es-Semerkindî, *Bahru'l-ulûm* (y.y., ts.), 1/145.

⁶⁶ en-Nisa 4/43.

⁶⁷ el-Mâide 5/90.

⁶⁸ Mekki, *el-Hidâye*, 1/718; es-Semerkindî, *Bahru'l-ulûm*, 1/145.

⁶⁹ el-Bakara 2/178.

⁷⁰ el-Mâide 5/45.

⁷¹ Mekki, *el-Hidâye*, 1/566.

geçerlidir. İbn Abbâs, bu âyetin nesh edildiğini kabul ederek kısasın yalnızca cinsler arasında değil, karşı ve farklı cinsler arasında da uygulanması hükmünü getirmiştir. Kısas konusundaki farklı yorumlar, iki âyet arasında bir tezat ve çelişki bulunduğu anlayışına dayanmaktadır. Ancak âyetin nüzûl sebebi göz önünde bulundurularak şu şekilde bir yorum getirilmiştir: Âyetin getirdiği hükmün, "kadına karşı erkek, köleye karşı hür kısas edilmez" şeklinde değil de kabilesi veya sosyal statüsü ne olursa olsun "kısas bakımından, hür, köle, kadın, erkek arasında fark yoktur" şeklinde anlaşılması gerekir.⁷²

3.2.7. Eve Girme Âdabı İle İlgili Âyetin Neshi

Eve girme hususunda izin veya helallik gibi konuları ihtiva eden *لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ آبَائِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أُمَّهَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ إِخْوَانِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخَوَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَعْمَامِكُمْ أَوْ بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخَوَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَوْلِيَاءِكُمْ* âyetinde de nesh söz konusu olmuştur. Âyette ifade edildiği üzere yakın akrabaların evlerine girme veya evlerden yemek yeme veyahut arkadaşların evinde yemek yeme gibi konularda izin ve helallik olduğu vurgulanmıştır. Yani izin almadan girilebileceği veya yemek yenilebileceği yönünde açık bir ifade mevcuttur. Mekkî, bu âyetin *لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا* âyeti ile nesh edildiğine dair görüş olduğunu ifade etmiştir ki âyette, kişinin kendisini tanıtır izin almadan ve içinde oturanlara selâm vermeden başka evlere girmemesi konusunda uyarı vardır.⁷⁴

Sonuç

Mekkî, *el-Hidâye* isimli eserini oldukça sistemli bir halde kaleme almış, neredeyse her âyette Kur'an ilimlerinden istifade ederek bütüncül bir yaklaşım ortaya koymuştur. İstifade ettiği ilimlerden olan nesh ise dikkat çeken konulardan biri olmuştur. Mekkî'nin gerek nesh konusunda yazmış olduğu mustakıl eseri, gerekse *el-Hidâye*'de bu konuya eğilmesi, onun nesh konusuna yaklaşımını da ortaya koymaktadır. Neshe konu olan âyetlerde çoğu kere başka görüşlere yer vermekle birlikte kimi zaman kendi yorumunu ortaya koymaktadır. Özellikle nesh konusunda ilk eser sahibi olarak bilinen Katâde'den çokça nakil yaptığı da gözlemlenen bir konudur. Çoğu yerde ilk olarak onun yorumunu ortaya koymaktadır. Nesh hususunda bazı âyetlerde görüş bildirmesi ve aykırı bir fikir beyan etmemesi, Mekkî'nin neshi kabul ettiğine dair bir işaret olarak yorumlamayı mümkün kılmaktadır. Bu sebeple müellifin eserde yer verdiği neshin tanımları ve bunlar arasından kabul ettiği tanım, aynı zamanda onun görüşünü ortaya koymakla birlikte, örnek âyetlerdeki yorumu, onun nesh konusunda yaklaşımını ortaya koymaktadır. Neshin, lafzın ve hükmün kaldırılması, lafzın baki olup hükmün kaldırılması gibi çeşitleri olmakla birlikte, genel olarak çalışmadaki örneklerle bakıldığında âyetlerin lafzı baki,

⁷² Ebû Muhammed el-Huseyn el-Beğavî, *Meâlimü't-tenzil*, thk. Halid Abdurrahman el-Akk (Beyrut: Daru'l-Marife, 1992), 3/62; Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 1/265-270.

⁷³ Nûr 24/61.

⁷⁴ Nûr 24/27.

fakat hükmünün kaldırıldığı yönünde sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Neshin mevcudiyetini kabul eden Mekkî de bu konuda rivâyet yolunu esas almış, âyet ve hadislerle kuvvetlendirme yoluna gitmiştir. Sonuç olarak Mekkî'nin *el-Hidaye*'sinden alınan örneklerde nesih eden ve edilen âyetler mukayeseli olarak ele alınmış, bu konuda rivayetlere yer verilmiştir. Bununla birlikte âyetlerin nesih ilminden istifade edilerek tefsir edilmesi, o tür âyetlerde yorum farklılığına ve zengin anlamın ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s): Fatih Çardak

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler. / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Akakuş, Recep. "İlm-i Kıraat Otoritelerinden: İmam Cezerî ve Torunu Kasımpaşa". *Diyanet İlmî Dergi* 26/4 (Aralık 1990), 3-31.
- Akaslan, Yaşar. "Endülüs'ün Kıraat İlimindeki Yeri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 19/1 (Mart 2019), 107-139.
- A'rab, Said Ahmed. *el-Kurrâ ve'l-kırâat bi'l-Mağrib*. Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1990.
- Altıkulaç, Tayyar. "Mekkî b. Ebû Tâlib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 28/575. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- el-Beğavî, Ebû Muhammed el-Huseyin. *Meâlimü't-tenzil*. thk. Halid Abdurrahman el-Akk (Beyrut: Daru'l-Marife, 1992).
- Çetin, Abdurrahman. "Nesh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 32/586. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ebû Katâde, *en-Nâsîh ve'l-mensûh*. thk. Hatim Salih ed-Dâmin. Bağdat: Müessesetü'r-Risale, 1998.
- el-Edinne, Ahmed b. Muhammed. *Tabakâtü'l-müfesssîrîn*. thk. Süleyman b. Salih el-Huzzî. Medine: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 1997.
- Ferhat, Ahmed Hasan. *Mekkî b. Ebî Tâlib ve tefsîru'l-Kur'ân*. Ammân: Dâru'l-Furkân 1997.
- İbn Beşkuvâl, Ebu'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik. *Kitâbu's-Sıla fî târihi eimmeti'l-Endelüsî ve ulemâihim ve muhaddisihim ve fukahihim*. nşr. es-Seyyid İzzet el-Attâr. Mısır: Dâru'l-Mısıriyye, 1966.
- İbnü'l-Cezerî Şemsüddin Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Ali. *Ğâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said. *Fezâ'ilü'l-Endelüs ve ehlihâ*. nşr. Selâhaddin el-Müneccid. Beyrut: Daru'l-Kütüb'l-Cedid, 1387/1968.
- Kayapınar, Durmuş Ali. *Mekkî ibnü Ebî Tâlib el-Kaysî Asrı-Hayâtı ve Eserleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1986.
- el-Mâverdi, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed. *Tefsîru Mâverdi "en-Nüketü ve'l-uyûn"*. thk. es-Seyyid İbn Abdi'l-Maksûd. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Mekkî, Ebû Muhammed b. Ebî Tâlib. *el-izâh linâsihi'l-Kur'âni ve mensûhuhî*. thk. Ahmed Hasan Ferhat. Cidde: Daru'l-Minare, 1986.
- Mekkî, Ebû Muhammed b. Ebî Tâlib. *el-Hidâye ilâ bülûgı'n-nihâye*. thk. eş-Şâhid el-Buşeyhî. vd. Şarika: Mecmûatü Buhûsi'l-Kitâbî ve's-Sünne, Câmîatü'ş-Şârîka, 2008.
- Özdeş, Talip. *Kur'an ve Nesih Problemi*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2018.
- Öztürk, Mahmud Şevket. *Mekkî b. Ebî Tâlib ve el-İbâne an Meâni'l-Kırâat Adlı Eseri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- es-Semerkindî, Ebu'l-Leys. *Bahru'l-ulûm*. y.y., ts.
- es-Suyûtî, Celaleddin. *Buğyetü'l-vuât fî tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. Lübnan: Mektebetü'l-asriyye, t.y.
- et-Taberî, Muhammed İbn Cerîr Ebû Ca'fer. *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- ez-Zehabî, Şemsüddin Muhammed b. Osman. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003.
- ez-Zührî, İbn Şihâb. *en-Nâsîh ve'l-mensûh*. thk. Hatim Salih ed-Dâmin. Müessesetü'r-Risâle, 1998.